

# WONDEREN ZIJN NIET VAN HIER.

## Een semiotische benadering

Door Nico de Lange

Gepubliceerd in: W.M. Speelman (red), *Ruimten*, Semiotische analyses 2, Tilburg 1995, pp. 23-28

### Inleiding

De term wonderen mag zich verheugen in een zekere populariteit. De uitdrukking "De wonderen zijn de wereld nog niet uit" suggereert tenminste dat er een bijzondere plaats is ingeruimd voor wonderen. Tevens is deze plaats allerminst vanzelfsprekend. Blijkbaar is het mogelijk dat wonderen op zekere dag van de aardbol verdwenen zouden kunnen zijn.

De niet-vanzelfsprekendheid van wonderen geeft tegelijk het bestaansrecht aan de term. Een wonder is immers een verschijnsel dat niet is te verklaren met de wetten der natuurlijke logica. Veelal vindt de aandacht voor wonderen dan ook voeding in de betrekkelijk eenzijdige vraag naar de *waarheid*.

De bijbelse wonderverhalen zijn eveneens getroffen door dit lot. Zij worden vaak gewogen en beoordeeld vanuit de vraag naar de *waarheid*. Daarbij lopen de visies nogal uiteen. Een uiterste vinden we enerzijds in een min of meer fundamentalistische aanvaarding volgens het model "het staat er, dus is het historisch waar". Anderzijds vinden we een volledige ontkenning van de beschreven fenomenen volgens het model "het is niet verklaarbaar, dus is het historisch niet waar". Welke keuze ook wordt gemaakt, deze uitersten kunnen geen sluitende oplossing bieden voor de vraag wat de inhoud van de wonderverhalen dan wel zou kunnen zijn. De historische en fenomenologische benaderingen doen hierover geen uitspraken. Ook een meer symbolische benadering van de wonderverhalen, waarbij meer op het teken-karakter wordt gelet, vooronderstelt een standpunt ten aanzien van de *waarheid* van de fenomenen.

Door vooronderstellingen ten aanzien van de *waarheid* kunnen bepaalde elementen in de tekst over het hoofd worden gezien. Deze elementen komen het duidelijkst aan het licht wanneer slechts wordt gerekend met de tekst zelf. Bij een analyse van de interne organisatie, d.i. de vormgeving van de betekenis, komen opvallende dingen aan het licht.

Tenminste enkele van de bijbelse wonderverhalen doen vermoeden dat er op een bijzondere wijze een interne organisatie te vinden is van de ruimte. Binnen dit artikel beperken we ons tot een genezingsverhaal. Vele genezingsverhalen in de bijbel vertonen duidelijke sporen van ruimte <sup>(1)</sup>.

### Ruimtelijkheid in teksten

Als zodanig is een tekst verstoken van iedere driedimensionaliteit. Verwijzende termen wekken slechts de suggestie van ruimtelijkheid. Daarbij kan op twee manieren ruimte worden gecreëerd in een tekst (*spatialisatie*)<sup>(2)</sup>. Allereerst zijn er de ruimten die ontstaan door het gebruik van beschrijvingen van somatische gedragingen. Op degene die de tekst leest komen ze over als 'gebeurtenissen'. Dit is de *pragmatische dimensie* van de *spatialisatie*. Voorts worden ruimten afgebakend door het gebruik van ruimtelijke eigenschappen die verbonden zijn met de relaties tussen de actanten van het *énoncé*. Het betreft hier de cognitieve dimensie van de *spatialisatie*. Veelal is er dan sprake van zintuiglijke betrokkenheid onderling, die

wordt uitgedrukt in termen als 'zien', 'horen', 'spreken'. Een geslaagde communicatie vooronderstelt het delen van één en dezelfde ruimte binnen het énoncé. Door middel van de procedure van de *lokalisatie*, een onderdeel van de spatialisatie, wordt een nul-ruimte (*topische ruimte*) geprojecteerd. Het is de ruimte waar zich het Narratieve Hoofd Programma voltrekt<sup>(3)</sup>. Deze ruimte wordt onderscheiden van de *heterotopische ruimte*, de ruimten waar zich de andere Narratieve Programma's voltrekken. Binnen de topische ruimte worden voorts ruimten onderscheiden waar de diverse fasen van de *narratieve reeks* zijn te situeren<sup>(4)</sup>. Zo wordt een pragmatisch-*utopische* ruimte onderscheiden (de plaats waar de handeling wordt voltrokken, de *performantie*) en een pragmatisch-*paratopische* ruimte (de plaats van de verwerving van de toerusting, de *competentie*). Bovendien worden cognitieve ruimten afgebakend waar de beïnvloeding (*manipulatie*) en de beoordeling (*sanctie*) tot stand komen. Door deze lokalisatie wordt het mogelijk de procesgang van het énoncé te beschrijven (*programmering*).

### **Ruimtelijkheid in genezingsverhalen**

Wanneer de twee dimensies van de spatialisatie in het oog worden gehouden is het mogelijk een tekst nauwkeurig te gelezen op het vlak van de ruimtelijkheid. In genezingsverhalen wordt de ruimtelijkheid van het énoncé ten volle benut. Een analyse van deze component werpt een bepaald licht op de inhoud van het teken, dat in de genezing tot uitdrukking wordt gebracht. Een dominante rol wordt toegekend aan de ruimte waar de competentie wordt verworven.

Soms worden deze ruimten op subtiele wijze afgebakend. Marcus 3: 1-6 beschrijft de genezing van een man met een verschroepde hand. Een analyse van dit gedeelte noemt de lokalisatie niet met zoveel woorden maar wel wordt aangetoond dat de beweging van de hand een spatiële ruimte creëert<sup>(5)</sup>. Deze ruimte blijkt bij nader toezien verbonden te zijn met de verwerving van de competentie tot de genezing. De analyse van genezingsverhalen doet vermoeden dat wonderen slechts zin geven binnen de ruimte van het énoncé (in dit geval de tekst van de bijbel). Een karakteristiek van de genezingsverhalen blijkt in dit verband vooral de bijzondere wijze te zijn waarop de cognitieve en de pragmatische dimensie van de spatialisatie in de programmering zijn opgenomen<sup>(6)</sup>. Een voorbeeld onderstreept dit vermoeden. Het is de geschiedenis in Lucas 17: 11-19, in de gebruikte tekstuitgave<sup>(7)</sup> voorzien van het kopje *De tien melaatsen*.

De tekst: 11a En het geschiedde gedurende zijn reis naar Jeruzalem, 11b dat Hij dwars door Samaria en Galilea trok. 12a En toen Hij een zeker dorp binnenging, 12b kwamen Hem tien melaatse mannen tegemoet, 12c die op een afstand bleven staan. 13a En zij verhieven hun stem en zeiden: 13b Jezus, Meester, heb medelijden met ons! 14a En Hij zag hen aan 14b en zeide tot hen: 14c Gaat heen, toont u aan de priesters. 14d En het geschiedde, terwijl zij heengingen, dat zij gereinigd werden. 15a En één van hen keerde terug, 15b toen hij zag, dat hij genezen was, 15c met luider stem God verheerlijkende, 16a en hij wierp zich op zijn aangezicht voor zijn voeten om Hem te danken. 16b En dit was een Samaritaan. 17a En Jezus antwoordde en zeide: 17b Zijn niet alle tien rein geworden? 17c Waar zijn de negen anderen? 18a Waren er dan geen anderen om terug te keren en God eer te geven, 18b dan deze vreemdeling? 19a En Hij zeide tot hem: 19b Sta op, ga heen, 19c uw geloof heeft u behouden.

## Enkele elementen uit de analyse

In de tekst is sprake van een acteur die wordt aangeduid met 'Hij'. Deze acteur beheerst de verzen 11 t/m 14c. De lezer volgt deze acteur door de impliciet aanwezige actant-observator. Vanuit het gezichtspunt van deze bemiddelaar is de acteur 'Hij' in beweging tot en met vers 12a, waar het kennelijke doel - 'een zeker dorp' - wordt bereikt. In vers 12b wordt een andere acteur genoemd, aangeduid als 'tien melaatse mannen'. Ook deze acteur is onderweg. De beweging van beide acteurs stagneert wanneer zij dezelfde ruimte betreden. Het gaat om dezelfde ruimte blijkens de geslaagde communicatie die er plaatsvindt. De tekst dramatiseert tegelijk een spanning: 'die op een afstand bleven staan'. De twee acteurs horen en zien elkaar. Maar lichamelijk contact wordt kennelijk uitgesloten door de onderbreking van de toenadering tot elkaar. De 'tien melaatse mannen' beogen een narratief programma, gericht op de verwerving van medelijden, respectievelijk genezing. Door het betreden van de communicatieve ruimte worden zij ertoe bewogen de acteur 'Hij' in dit programma te betrekken. Bij de actie die zij daartoe ondernemen benoemen zij de acteur 'Hij' met de naam 'Jezus'<sup>(8)</sup>.

Het énoncé beschrijft hoe dit NP van de tien melaatse mannen uiteindelijk ook slaagt. Pas aan het einde van het énoncé blijkt er ook een dramatisering te zijn van het NP van de acteur 'Hij'. Blijkens vers 19c is dit gericht op behoud door geloof. Met het oog op dit NP manipuleert hij de tien melaatse mannen tot vertrek. Zij verlaten de ruimte van de communicatie. De acteur 'Hij' valt voor de duur van enkele verzen buiten het zicht van de lezer. Hij blijft kennelijk achter op de plaats van de communicatie. Deze ruimte blijkt bij nader toezien de topische ruimte te zijn waar zich het Hoofd-NP voltrekt.

Met het in beweging komen van de tien melaatse mannen verlaten zij de ruimte die ze deelden met 'Hij'. Hier openbaart zich de impliciet aanwezige actant-observator opnieuw. Deze was eerst betrokken op het programma van de acteur 'Hij'. Als de tien melaatse mannen de communicatieve ruimte betreden wordt de actant-observator ook betrokken op het programma dat zij beogen. Het zicht op het gebeuren is geheel afhankelijk van deze observator. De lezer kent het gebeuren in zoverre de tekst verslag doet van dit gebeuren. De ruimte die ontstaat door de beweging blijkt de paratopische ruimte te zijn voor het NP dat zich richt op genezing. Het op-weg gaan (willen-handelen) betekent in het énoncé vervolgens<sup>(9)</sup> de verwerving van het kunnen-handelen. Daarmee is de competentie aanwezig tot daadwerkelijke genezing.

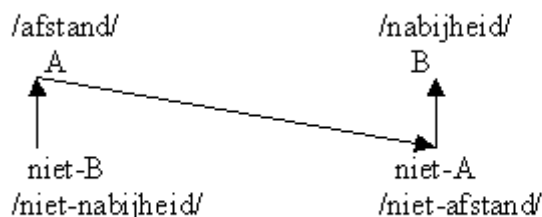
Terwijl zij heengaan worden zij ook genezen. Het programma van de tien (gewezen) melaatse mannen slaagt. Na de genezing blijkt zich de groep te splitsen. Één van de tien mannen keert terug naar de ruimte van de communicatie met de acteur 'Hij'. Deze ruimte wordt nu ook zichtbaar (pragmatisch) één en dezelfde ruimte. Door het aanraken van de voeten van de acteur 'Hij' observeert de actant-observator dat er sprake is van één ruimte waarin beide mannen zich bevinden. Tijdens de terugkeer sanctioneert de ene man het oorspronkelijke programma van de tien mannen. Er vindt de erkenning plaats dat de acteur 'Hij' het juiste programma heeft ontwikkeld in antwoord op hun manipulatie. De euforische sanctie wordt gericht op God.

Na de terugkeer vindt er echter nog een sanctie plaats. Deze komt op een subtiële wijze in de tekst tot uiting. De acteur 'Hij' ontvangt in vers 17a van de actant-observator, resp. de enunciator, de naam 'Jezus'. En de ene man, namelijk de gewezen melaatse, wordt op dezelfde wijze door de actant-observator euforisch gesanctioneerd. Hij ontvangt de naam 'Samaritaan'. Deze twee acteurs zijn niet langer anoniem, maar worden benoemd in de ruimte van de communicatie.

In deze ruimte van de communicatie klinkt uiteindelijk de sanctie van het NP van Jezus. Zijn programma was gericht op behoud door geloof, en dit wordt in vers 19c met zoveel woorden ook uitgesproken. Uiteindelijk blijkt het hele énoncé gericht te zijn op een cognitief programma, dat een cognitieve sanctie behoeft. Deze vindt plaats in de cognitieve ruimte van de communicatie, de ruimte die tevens pragmatisch één ruimte blijkt te zijn.

Er is inmiddels een impliciete derde actant geïnstalleerd: de overige negen mannen. Zij zijn vervreemd van de samaritaan (de vreemdeling<sup>(10)</sup>). Zij blijven allen anoniem, in tegenstelling tot de samaritaan. Zij bevinden zich in een andere ruimte, die buiten de nul-ruimte is gelegen. Zij lieten zich niet inschrijven op het NP dat door Jezus werd ontwikkeld.

In het discours bepaalt de oppositie /afstand/ vs /nabijheid/ in belangrijke mate de programmering van de NPs. Het discours vangt aan op de positie niet-nabijheid. De tien melaatse mannen verplaatsen vervolgens naar de positie afstand, waar zij zich splitsen in een groep van negen mannen en de ene man. De terugkeer van de ene man verplaatst hem naar de positie niet-afstand, en het neervallen aan de voeten van Jezus dramatiseert de nabijheid. In schema:



## Evaluatie

Het discours beschrijft ruimten met pragmatische categorieën, én met cognitieve categorieën. Ten minste twee narratieve programma's kruisen elkaar in deze geschiedenis. Evident is dat het wonder zich voltrekt binnen de ruimten van het discours. De fasen van de narratieve reeks zijn te koppelen aan de overgangen van de ene ruimte naar de andere ruimte. Daarmee worden de geconstrueerde enuncieerbare ruimten bepalend voor de realiteitszin van het 'wonder', én voor de zin van het teken dat een wonder ten alle tijde wil zijn.

In het geval van dit genezingsverhaal oefent de cognitieve ruimte een zekere invloed uit op de pragmatische ruimte. In de ruimte van de communicatie worden 'een vreemdeling' en 'Hij' erkend als unieke mensen, die een naam ontvangen. Dit cognitieve aspect van het NP maakt het tot een NP waarop de actanten van het énoncé én de lezers van de tekst zich kunnen inschrijven. Zij kunnen het NP van de actant-observator erkennen of afwijzen. Daarmee wordt de ruimtelijkheid van het discours persuasief van aard. Zij strekt zich uit tot de instantie van de enunciatore, de ontvanger van de tekst. Wonderen zijn niet van hier, maar bestaan in de geconstrueerde ruimten van het énoncé. In het wonder dat een teken wil zijn doorbreken de mens én Jezus de anonimiteit - resp. wordt de anonimiteit van mensen doorbroken<sup>(11)</sup>.

-----

## Voetnoten

1. Enkele voorbeelden zijn de genezing van Naäman (II Koningen 5), de genezing van de verlamde man (Handelingen 3), de genezing van de blindgeborene (Johannes 9). [Back](#)
2. Voor een grondige uiteenzetting van de gebruikte termen, zie A. J. Greimas/J. Courtés, *Analytisch woordenboek van de semiotiek* - I, vertaling door K. Joosse/P. de Maat (Tilburg 1987), met name de pp. 241, 327, 356 en 394. [Back](#)
3. J.J.C. Maas, *Verhalen met verhalen? Een semiotische studie naar de contextuele benadering van bijbelteksten in godsdienstonderwijs en catechese* (Tilburg 1993), 184; vergelijk Greimas, *Woordenboek*, 242. [Back](#)
4. Vergelijk Maas, *Verhalen*, 181 noot 473. De verbinding tussen de twee dimensies van het generatief traject en de narratieve reeks extrapoleer ik naar de spatialisatie. [Back](#)
5. G. Lukken(red), *Semiotiek en christelijke uitingsvormen*. De semiotiek van A.J. Greimas en de Parijse school toegepast op bijbel en liturgie (Hilversum 1987), pp. 76 en 79-80. [Back](#)
6. Deze samenhang tussen beide dimensies geldt allereerst de interne organisatie van het énoncé, maar is tevens van belang voor de lezer van de tekst, die immers door middel van de actant-observator in deze samenhang wordt betrokken. Zie onder het lemma 'somatisch' in Greimas, *Woordenboek*, 393. [Back](#)
7. *Nieuwe vertaling*, uitgave in opdracht van het Nederlands Bijbelgenootschap, Haarlem 1951. [Back](#)
8. De uitgave van de NBG heeft reeds op voorhand de anonimiteit van deze acteur doorbroken door de acteur 'Hij' van een hoofdletter te voorzien. Dit gebeurt in tegenstelling tot de anafore aanduiding die even verderop in de tekst te vinden is voor één van de tien mannen. [Back](#)
9. Voor het achtereenvolgens plaatsen van deze beide fasen, zie Lukken, *Semiotiek*, 79. [Back](#)
10. Zonder de discussie in detail aan te geven, wil ik hier stelling nemen tegen de suggestie dat de samaritaan voor Jezus een 'vreemdeling' zou zijn in de negatieve zin van het woord. Dit is alleen te verantwoorden door inzicht in de culturele en sociologische situatie via bronnen buiten de tekst. Het gaat in deze tekst om de ene man tegenover de negen anderen. Hij is in zijn eenzame weg uniek, en daarmee vervreemd van de andere mannen. [Back](#)
11. Voor hun gewaardeerde bijdragen aan de totstandkoming van dit artikel dank ik Nico Tromp en Jacques Maas. [Back](#)